

Τα όνειρα ανά τους πολιτισμούς και τις θρησκείες

Η Αθηνά σκέπασε τα βλέφαρά του [του Οδυσσέα] με νύχτα

Η Οδύσσεια του Ομήρου

Μ. Γ. Μερακλής

Το όνειρο, ως ιδιαίτερη συνειδησιακή κατάσταση, ασκούσε, και ασκεί, μεγάλη γοητεία στους ανθρώπους και έγινε προσπάθεια να αποδοθεί μέσω της προφορικής και γραπτής έκφρασης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας: τα όνειρα ήταν πάντοτε μέρος της μυθολογίας. Οι άνθρωποι πίστευαν ότι τα όνειρα είναι πανίσχυρες ή εχθρικές εμφανίσεις υψηλών δαιμονικών ή θεϊκών δυνάμεων. Εξάλλου, οι «ερμηνευτές» χρησιμοποιούσαν τα όνειρα για να προβλέψουν το μέλλον. Ίσως υπήρξε κάποτε εποχή που μια εκστρατεία χωρίς ερμηνευτές ονείρων να φαινόταν αδύνατη, όπως θα φαινόταν σήμερα αδύνατη μια εκστρατεία χωρίς αεροπορική αναγνωριστική επιχείρηση. Όταν ο Μέγας Αλέξανδρος ξεκίνησε τις κατακτήσεις του, στην αποστολή του περιέλαβε τους πιο γνωστούς ερμηνευτές ονείρων...

Τα πρώτα καταγεγραμμένα όνειρα επάνω σε πλακίδια από πηλό χρονολογούνται πριν από 5.000 χρόνια περίπου στη Μεσοποταμία. Οι Βαβυλώνιοι πίστευαν ότι τα όνειρα ήταν μηνύματα από υπερφυσικά όντα: τα καλά όνειρα τα έστελναν οι θεοί, τα κακά οι δαίμονες. Οι Κινέζοι, το 2000 π.Χ. περίπου, αποτύπωναν με ιδεογράμματα επάνω σε κελύφη χελωνών στοιχεία για την ανατομία του ανθρώπου, συμπτώματα και θεραπείες για ασθένειες, οδηγίες για τον φυσιολογικό τοκετό και ερμηνείες ονείρων με τη συμμετοχή πνευμάτων. Κατά τον Όμηρο, τόπος κατοικίας του Ύπνου ήταν η Λήμνος, ενώ για μεταγενέστερους συγγραφείς η φανταστική πατρίδα του ήταν η «Νήσος των Ονείρων». Αναφορές για όνειρα που βιώνουν διάφοροι χαρα-

κτήρες υπάρχουν τόσο στην *Ιλιάδα* όσο και στην *Οδύσσεια*. Ο Όμηρος αποκαλεί τον ύπνο νήδυμο (γλυκύ) – αν και λίγους στίχους πιο κάτω χαρακτηρίζει τον ύπνο νηλεή (ανηλεή, σκληρό, άσπλαχνο). Στην *Οδύσσεια*, οι ήρωες κοιμούνται πολύ συχνά και ο ύπνος μνημονεύεται, σχεδόν πάντοτε, σαν δώρο των θεών, που σκορπάει τις έγνοιες της ψυχής και χαλαρώνει το σώμα⁶. Ο ύπνος και το όνειρο παρουσιάζονται ως λυτρωτική, καθαρτήρια ψυχική λειτουργία (όπως και το κλάμα). Τα δάκρυα και τα όνειρα, ωστόσο, δεν είναι τρόπος φυγής των ανθρώπων. Αντίθετα είναι τρόποι ενδυνάμωσης της αντοχής τους στις δυσκολίες της ζωής. Συμπαραστέκονται στον αγώνα τους, τους αναπαύουν από την αγωνία τους. Η Πηνελόπη βλέπει διαρκώς όνειρα. Είναι κυριολεκτικά ονειροπαρμένη, όπως τη χαρακτηρίζει ο Μερakλής. Η Πηνελόπη εκθέτει κιόλας την τυπολογία των ονείρων στον «ξένο» (δηλαδή στον Οδυσσέα πριν από την αναγνώριση). «Υπάρχουν δύο κατηγορίες ονείρων, δε βγαίνουν όλα αληθινά, παρά εκείνα που έρχονται περνώντας απ' τις κεράτινες πύλες, τα άλλα, όσα περνούν από τις πύλες τις φτιαγμένες από φίλντισι, μας εξαπατούν». Η Πηνελόπη, χαρακτηρίζει τα όνειρα «ακριτόμυθα», δηλαδή με άκριτο το μήνυμά τους και «αμενηνά» (εικάζεται ότι το επίθετο αμενηνός παράχθηκε από το στερητικό α και το μένος: δίχως μένος, αδύναμος, εξασθενημένος). Στην ελληνική μυθολογία ο Ύπνος ήταν θεός ή δαίμονας. Στη Θεογονία του Ησίοδου ο Ύπνος και ο ετεροθαλής αδελφός του, Ο Θάνατος, ήταν «δεινοί Θεοί» που κατοικούσαν στον Τάρταρο, παιδιά της Νύχτας και του Ερέβους (Εικ. 2). Οι αρχαίοι Έλληνες θεωρούσαν τον ύπνο ήσυχο και πράο θεό ή δαίμονα και τον απεικόνιζαν είτε ως ωραίο νέο, που έστερνε στη Γη γλυκά όνειρα ή κοιμόταν σε μια κλίνη, είτε ως δαίμονα με φτερά, που μετέφερε έναν νεκρό μαζί με τον Θάνατο. Άλλες φορές είχε κέρασ στο μέτωπο, από το οποίο σκορπίζονταν τα όνειρα, ενώ ο Μορφέας απέτρεπε τυχόν θορύβους που θα μπορούσαν να τον ξυπνήσουν. Ο Μορφέας έστελνε, επίσης, προμηνύματα και προφητείες σε εκείνους που κοιμόνταν σε ιερούς χώρους και σε ναούς. Ο Αλκμέων πίστευε ότι ο ύπνος προκαλείται με την διοχέτευση του αίματος από τα αγγεία του δέρματος στα εσωτερικά όργανα του σώματος.

Αρχικά τα όνειρα θεωρήθηκαν αδελφοί ή αδελφές του Ύπνου, αλλά αργότερα το όνειρο καθιερώθηκε ως ο γιος του Ύπνου. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι κατέγραφαν τα όνειρά τους σε παπύρους. Τα άτομα που έβλεπαν ζωντανά

6. Υπάρχουν, ασφαλώς, και οι εξαιρέσεις. Ο Οδυσσέας κοιμάται ύπνο βαθύ και γλυκό την ώρα που οι σύντροφοί του σφάζουν τα βόδια του Ήλιου. Όταν, όμως, ξυπνήσει και αντιληφθεί το μέγα κακό που έγινε, στο οποίο είναι συνένοχοι και οι θεοί, θα αναφωνήσει: «για τη συμφορά μου με κοιμίσατε μ' αυτό τον αδυσώπητο ύπνο».

Εικ. 2. Γουίλιαμ Γουότερχαουζ (William Waterhouse). Ο Ύπνος και ο ετεροθαλής αδελφός του Θάνατος, 1874.

και σημαντικά όνειρα θεωρούνταν ευλογημένα και ξεχωριστά. Τόσο οι αρχαίοι Αιγύπτιοι και οι Έλληνες όσο και οι Ρωμαίοι πίστευαν ότι τα όνειρα ήταν μηνύματα απευθείας από τους θεούς ή από τους νεκρούς και οιωνοί για το μέλλον. Ο Ιπποκράτης υποστήριξε ότι κατά τη διάρκεια της ημέρας η ψυχή δέχεται εικόνες, ενώ κατά τη διάρκεια της νύχτας παράγει εικόνες.

Ο Πλάτων έδωσε μια ερμηνεία για τα όνειρα, προδρομική της «ψυχανάλυσης». Ο Πλάτων υποστήριξε ότι η πολιτική μας ψυχολογία είναι περιπεπλεγμένη, επειδή δεν έχουμε μελετήσει επαρκώς τις διάφορες ορμές ή τα ένστικτα του ανθρώπου. Τα όνειρα μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για τις πιο μύχιες από τις προδιαθέσεις αυτές. «Ανάμεσα στις μη αναγκαίες απολαύσεις και επιθυμίες είναι και μερικές αθέμιτες, οι οποίες μάλλον ενυπάρχουν σε όλους μας, αλλά όταν ελέγχονται από τους νόμους και τις ευγενέστερες επιθυμίες σε συνεργασία με τη λογική μπορούν να εξαλειφθούν τελείως, ή να παραμείνουν μόνο μερικές αδύναμες, ενώ σε άλλες περιπτώσεις οι επιθυμίες που επιμένουν είναι ισχυρότερες και πιο πολλές... [πρόκειται για τις επιθυμίες] που αφυπνίζονται στη διάρκεια του ύπνου, όταν η υπόλοιπη

ψυχή –η λογική, ήπια και κυρίαρχη– κοιμάται, ενώ η θηριώδης και άγρια πλευρά της, είτε από το πολύ φαγητό είτε από τη μέθη, σκιρτά και διώχνοντας τον ύπνο προσπαθεί να εξορμήσει και να ικανοποιήσει τα δικά της ένστικτα. Γνωρίζεις ότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν υπάρχει τίποτα που δεν θα τολμούσε να κάνει ο άνθρωπος, καθώς έχει απελευθερωθεί από κάθε αίσθηση ντροπής και κάθε λογική. Δεν διστάζει να πάει με τη μητέρα του στη φαντασία του, ή με οποιονδήποτε άλλο άνθρωπο, θεό ή και θηρίο. Είναι έτοιμος για οποιαδήποτε μιαιφή, αιματηρή πράξη («οιδιπόδειο σύμπλεγμα») δεν αποφεύγει καμία τροφή... Όταν όμως κάποιος είναι υγιής και νηφάλιος, και πηγαίνει για ύπνο αφού έχει... φροντίζει τις ορέξεις του χωρίς να έχει στερήσει ή να έχει κορέσει το επιθυμητικό μέρος της ψυχής του, ώστε να μπορεί να κοιμηθεί... σε μια τέτοια περίπτωση το περιεχόμενο των ονείρων του είναι πολύ πιο απίθανο να είναι αθέμιτο... Στον καθένα από μας ακόμη και σε αυτούς που θεωρούνται πιο ευυπόληπτοι, ενυπάρχει ένα είδος τρομερών, άγριων και αθέμιτων επιθυμιών, που αποκαλύπτονται στον ύπνο μας»⁷.

Ο Αριστοτέλης υποστήριξε ότι κατά την πέψη της τροφής, ατμοί ανεβαίνουν από το στομάχι λόγω της υψηλότερης θερμοκρασίας τους και συγκεντρώνονται στο κεφάλι. Καθώς ο εγκέφαλος ψύχεται, οι ατμοί συμπυκνώνονται, ρέουν προς τα κάτω και κρύνουν την καρδιά, κάτι που προκαλεί τον ύπνο. Υποστήριξε, επίσης, ότι τα όνειρα ίσως να παρουσιάζουν μια χρησιμότητα ακολουθία δράσεων, την οποία το άτομο δεν έχει ακόμη σκεφθεί –μια πρώτη υπόμνηση ότι ορισμένα όνειρα είναι δυνατόν να βοηθούν στη λύση προβλημάτων. Από την εποχή εκείνη, πολλοί θεωρούσαν ότι τα όνειρα αποτελούν αντανάκλασεις της ημέρας και εκφράζουν τις ίδιες ελπίδες, προκαταλήψεις, φροντίδες και συναισθήματα της καθημερινότητας. Ο Κικέρων, επίσης, πίστευε ότι όλα τα όνειρα παράγονται από σκέψεις και συζητήσεις που είχε τις προηγούμενες ημέρες το άτομο που ονειρεύεται.

Στις Ουπανισάδες, αρχαίο ινδικό κείμενο που γράφηκε μεταξύ του 900 και 500 π.Χ., δόθηκε βαρύτητα σε δύο σημασίες που έχουν τα όνειρα. Με την πρώτη υποστηρίχθηκε ότι τα όνειρα είναι απλώς εκφράσεις επιθυμιών. Με τη δεύτερη εκφράστηκε η πίστη ότι η ψυχή αφήνει το σώμα και καθοδηγείται μέχρι να ξυπνήσει. Στον Ιουδαϊσμό, τα όνειρα, ως μέρος της εμπειρίας του κόσμου, είναι δυνατόν να ερμηνευθούν και να διδάξουν. Οι αρχαίοι Εβραίοι συσχέτιζαν τα όνειρά τους με τη θρησκεία σε μεγάλο βαθμό, και, επειδή ήταν μονοθεϊστές, πίστευαν ότι τα όνειρα ήταν η φωνή ενός και μόνο Θεού. Διαχώριζαν, επίσης, τα όνειρα σε καλά (από τον Θεό) και σε κακά (από τα κακά

7. Απόσπασμα από το βιβλίο *Η περιπέτεια της φιλοσοφίας* του Will Durant, Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Εικ. 3. Μίκαελ Βίλμαν (Michael Willmann). Το όνειρο του Ιακώβ μιας σκάλας με αγγέλους, 1690.

πνεύματα). Τα περισσότερα όνειρα της Βίβλου βρίσκονται στο Βιβλίο της Γένεσης. Οι χριστιανοί μοιράζονταν τις ίδιες απόψεις με τους Εβραίους και πίστευαν ότι τα όνειρα είχαν υπερφυσικό χαρακτήρα, επειδή στην Παλαιά Διαθήκη περιλαμβάνονται ιστορίες ονείρων θεϊκής έμπνευσης. Το πιο φημισμένο από τα όνειρα αυτά ήταν Το όνειρο του Ιακώβ μιας σκάλας με αγγέλους που εκτείνεται από τη Γη στον Ουρανό (Εικ. 3). Πολλοί χριστιανοί κήρυξαν ότι ο Θεός μπορεί να μιλήσει στους ανθρώπους με τα όνειρα. Οι Μουσουλμάνοι πίστευαν ότι μετά τον θάνατο του Προφήτη Μωάμεθ, τα όνειρα είναι ο μόνος τρόπος που οι άνθρωποι μπορεί να δεχθούν αποκαλύψεις από τον Θεό. Κατά τον Μεσαίωνα, τα όνειρα ήταν κακά και οι εικόνες τους πειρασμοί σταλμένοι από τον διάβολο. Πολλοί πίστευαν, εκείνη την εποχή, ότι κατά τη διάρκεια του ύπνου, ο διάβολος μπορούσε να γεμίσει το μυαλό των ανθρώπων με διεφθαρμένες και βλαβερές σκέψεις. Ο Λούθηρος πίστευε ότι τα όνειρα ήταν έργο του Διαβόλου. Αντίθετα, ο Άγιος Αυγουστίνος και ο Άγιος Ιερώνυμος

υποστήριζαν ότι η κατεύθυνση που πήρε η ζωή τους επηρεάστηκε σε μεγάλο βαθμό από τα όνειρά τους.

Κατά τον Σοπενχάουερ, στον ύπνο η ζωή του ανθρώπου κατέρχεται στο επίπεδο του φυτού, και τότε «η βούληση⁸ λειτουργεί σύμφωνα με την αρχική και ουσιώδη φύση της, ανενόχλητη από εξωτερικούς παράγοντες, χωρίς να μειώνεται η δύναμή της από τη δραστηριότητα του εγκεφάλου και την προσπάθεια κατανόησης, που είναι η πλέον απαιτητική οργανική λειτουργία: ... επομένως, στη διάρκεια του ύπνου όλη η δύναμη της βούλησης αξιοποιείται για τη συντήρηση και βελτίωση του οργανισμού. Γι' αυτό και όλα τα περιστατικά θεραπείας, όλες οι ξαφνικές βελτιώσεις, σημειώνονται στη διάρκεια του ύπνου». Ευτυχώς, κατά τον Σοπενχάουερ, η ζωή μας διακόπτεται από τον ύπνο. Αν δεν υπήρχε ο ύπνος η ζωή θα ήταν αφόρητη. Δεν θα μπορούσαμε να απορροφήσουμε όλο το είναι. Έτσι, μας δίνονται τα πάντα, αλλά βαθμιαία. Ο Μπούρνταχ, υποστηρίζει ο Σοπενχάουερ, είχε δίκιο όταν έγραφε ότι ο ύπνος είναι η αρχική μας κατάσταση. Το έμβρυο κοιμάται σχεδόν συνέχεια, και το βρέφος την περισσότερη ώρα. Η ζωή είναι «μια πάλη κατά του ύπνου: Στην αρχή κερδίζουμε έδαφος, το οποίο στη συνέχεια αυτός ανακτά. Ο ύπνος είναι μια μικρή δόση θανάτου με την οποία συντηρούμε και ανανεώνουμε το σώμα μας που έχει εξαντληθεί τη μέρα». Είναι ο αιώνιος εχθρός μας. Ακόμη και όταν είμαστε ξύπνιοι, μας έχει υπό την κυριαρχία του εν μέρει. Αλλά «τι θα μπορούσε να περιμένει κανείς όταν ακόμη και το σοφότερο μυαλό μετατρέπεται κάθε βράδυ σε σκηνή των πιο παράξενων και παράλογων ονείρων, και όταν ξυπνά πρέπει να συνεχίσει πάλι τους στοχασμούς του;»». Κατά τον Σοπενχάουερ, όσο πιο χαμηλά κατεβαίνουμε στην κλίμακα των μορφών ζωής, τόσο μικρότερος είναι ο ρόλος της διάνοιας. Όχι, όμως, και της βούλησης. «Το ασυνείδητο είναι η αυθεντική και φυσική κατάσταση όλων των οργανισμών, και επομένως και το έδαφος στο οποίο, σε κάθε είδος ύπαρξης, φύεται η συνείδηση, το πολυτιμότερο άνθος του· όμως ακόμη και τότε το ασυνείδητο συνεχίζει να κυριαρχεί. Έτσι, τα περισσότερα όντα δεν διαθέτουν συνείδηση· παρ' όλα αυτά ενεργούν σύμφωνα με τους νόμους της φύσης τους, δηλαδή της δικής τους βούλησης. Τα φυτά διαθέτουν στην καλύτερη περίπτωση ένα πολύ ασθενές ανάλογο της συνείδησης, και τα κατώτερα είδη ζώων γνωρίζουν μόνο τη χαραυγή της. Όμως, ακόμη και όταν η συνείδηση ανέλθει όλη τη ζωική αλυσίδα και φτάσει στον άνθρωπο και στη λογική του, το ασυνείδητο των φυτών, από το οποίο ξεκίνησε, παραμένει η

8. Ο Σοπενχάουερ υποστήριξε ότι κάτω από τη συνειδητή διάνοια υπάρχει η συνειδητή ή ασυνείδητη βούληση, μια ισχυρή, επίμονη ζωτική δύναμη, μια αυθόρμητη δραστηριότητα, με επιτακτικές επιθυμίες· η βούληση για ζωή.

βάση της, και εκδηλώνεται αυτό στην αναγκαιότητα του ύπνου».

Στις εικαστικές τέχνες, δεν γνωρίζουμε εάν υπήρχαν έργα εμπνευσμένα από τα όνειρα πριν από τη περίοδο του μοντερνισμού (αν και ασφαλώς υπήρχαν έργα για τον Ύπνο, τουλάχιστον στην αρχαία Ελλάδα). Με το καλλιτεχνικό ρεύμα του Ρομαντισμού να δίνει ιδιαίτερη έμφαση στα συναισθήματα στα τέλη του 18ου αιώνα, μπορούμε να διακρίνουμε εμφανώς ότι η θεματική του «οράματος», είτε αυτό προκαλείται από την κατάσταση του ονείρου είτε από μέθη, αποτελεί πολλές φορές το κεντρικό συστατικό προς αναπαράσταση για κάποιους από τους κορυφαίους καλλιτέχνες. Στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ου αιώνα, τα ρεύματα του Συμβολισμού και του Εξπρεσιονισμού εισάγουν τις εικαστικές τέχνες στις «φανταστικές αφηγήσεις των ονείρων». Η ψυχαναλυτική θεωρία του Φρόυντ συνέπεσε με την εμφάνιση ενός άλλου καλλιτεχνικού ρεύματος του 20ου αιώνα, τον Σουρεαλισμό. Ο Σουρεαλισμός συνδύασε κατά κάποιο τρόπο τις παρορμήσεις που απεικόνισαν προγενέστερα ο Ρομαντισμός και ο Εξπρεσιονισμός, εστιάζοντας, όμως, ξεκάθαρα στην έννοια του ασυνειδήτου ως βασικό εργαλείο για την καλλιτεχνική δημιουργία (Α. Βουτσά, *Art Magazine*, 2013). Στις Εικόνες 4-10 αποδίδεται ο ύπνος και το όνειρο από καλλιτέχνες που έζησαν σε διαφορετικές εποχές και ανήκαν σε διαφορετικά καλλιτεχνικά ρεύματα.

Εικ. 4. Αντόνιο ντε Περέντα (Antonio de Pereda). Ο ύπνος του ιππότη, 1655.